

Funbo kyrkomiljö

En kulturhistorisk analys

Uppsala kommun
Stadsbyggnadskontoret
Dan Thunman
2008-05-21

Sammanfattning

Uppsala kommun arbetar f n med att ta fram en fördjupad översiktsplan för området Gunsta-Marielund. I samband med detta arbete har behovet av ett förbättrat kunskapsunderlag rörande den angränsande Funbo kyrkomiljö blivit aktuellt. Kommunledningskontoret har därför givit Stadsbyggnadskontoret i uppdrag att genomföra en kulturhistorisk analys för området.

Funbo kyrkomiljö med kringliggande landskap är av riksintresse för kulturmiljövården. Kyrkan och den närbelägna bebyggelsen har ett högt kulturhistoriskt värde och har stor betydelse för landskapbildningen i området. Detta innebär att kommunen bör visa återhållsamhet i frågor rörande nyetablering av bebyggelse i området. För att bättra hantera dessa frågor i den fysiska planeringen kan området med fördel infogas i den fördjupade översiktsplanen för Gunsta – Marielund. Där kan riktlinjer och varsamhetsfrågor lyftas fram. Det öppna landskapet väster, söder och öster om kyrkan är av stor betydelse för upplevelsen av kyrkomiljön. Samtidigt ska upplevelsen av landskapet från kyrkogården beaktas. Det innebär att ett fortsatt brukande av jordbruksmarken är en viktig förutsättning för att behålla dessa värden. Se bilaga 1.

Historik

Allmänt om kyrkan eller kyrkbyn som sockencentrum

Kristnandet av Uppland fullbordades under 1100- talet. Då organiserades kyrkan och den kyrkliga sockenindelningen tillkom. Kyrkor av trä eller sten byggdes och kompletterades med klocktorn eller fristående klockstaplar. Kyrkorna byggdes på platser som av skilda anledningar hade en strategisk roll i landskapet. Det händer att de, som t ex i Danmarks, Skogstibbles och Hagbys socknar ligger i direkt anslutning till en by - vilken som var först på platsen, kyrkan eller bostadsbebyggelsen är oklart. Vanligare var dock att kyrkorna gavs ett mer självständigt läge i landskapet. Kyrkorna byggdes oftast med koret i öster. De medeltida kyrkorna har vanligen sin huvudportal på sydsidan som då också blev kyrkans framsida eller ”finsida”. Denna framsida vette vanligen – i de fall de inte låg i en by - ut mot ett öppet landskap, i vilket den var tänkt synas.

Vidare byggdes prästgårdar, kyrkstallar, sockenmagasin med mera. Som en följd av kyrkans centrala roll i varje socken skapades här en given mötesplats där även de världsliga frågorna debatterades. Förutom de rent kyrkliga aktiviteterna utgjorde kyrkomiljön även socknens administrativa, politiska och ekonomiska centrum med prästgården som dåtidens ”kommunalhus” där både prästen och prästfrun spelade viktiga roller. Kyrkomiljön kan därför sägas vara en sockens kulturella centrum. Till kommunreformen 1862 var kyrkoherden även självskriven som ordförande i sockenstämman. Kyrkans viktiga funktion bidrog till att många vägar och stigar kom att leda till kyrkan eller kyrkbyn. Klockringningarna informerade sockenborna om såväl kyrkliga som världsliga angelägenheter.

Kyrkomiljöerna expanderar

Samhället förändrades, befolkningen ökade och nya eller utvidgade verksamheter inom församlingen tillkom, vilket ställde krav på nya lokaler, såsom sockenstuga, klockargård, fattigstuga, tiondebod och sockenmagasin. På 1800-talet tillkom ytterligare funktioner i flera kyrkomiljöer, såsom folkskola, lanthandel, postkontor, telegrafstation, med mera, vilket ytterligare bidrog till att förstärka kyrkomiljön som ett centrum i bygden. Där mer omfattande

utbyggnationer av kyrkomiljöer skett så rör det sig vanligen om kyrkans ”baksida” eller dess kortsidor. Klockstaplarna placerades också strategiskt för att klockorna skulle höras bra. Eftersom huvuddelen av landets befolkning länge bodde på landsbygden så var kyrkomiljöerna de flesta människors centrum långt in i våra dagar.

När järnvägarna drogs fram och nya samhällen bildades fick dock vissa kyrkomiljöer konkurrens i detta avseende samtidigt som de kyrkomiljöer som i stället anslöts till järnvägen gavs nya möjligheter till utveckling. Efter andra världskriget miste kyrkbyn sina centrumfunktioner. Jordbruket förändrades, landsbygden avfolkades och kommunreformerna skapade nya centra för större geografiska områden. Allt färre besökte högmässan och kyrkan tappade i flera avseenden sin roll som centrum i bygden.

I dag kan vi se hur utvecklingen av kyrkor och kyrkomiljöer varierat inom kommunen. Det finns exempel på miljöer, såsom Uppsala-Näs där väldigt lite förändrats sedan medeltiden samtidigt som vi kan se hur Björklinge kyrkomiljö expanderat till ett större villasamhälle under 1900-talet. I Järlåsa bidrog järnvägen till att flytta samhällets centrum cirka två kilometer söder om kyrkomiljön. I Vänge/Brunna kom järnvägen och stationen att ge ny näring för samhällets utveckling. Ytterligare ett intressant exempel är Lena kyrkomiljö och dess närmaste omgivningar där Vattholma järnbruk anlades på 1500-talet och som under slutet av 1800-talet även fick järnväg med tillhörande hållplats och station.

Funbo kyrkomiljö

Trakten är tämligen rik på fornlämningar. Flera runstenar finns i området. En runsten från 1000-talet murades under medeltiden in som tröskelsten mellan långhuset och vapenhuset. 1867 frigjordes den och restes på kyrkogården (bild 1). Ett runstensfragment finns även inmurat i den närbelägna stenvalvsbron. På en av runsten i trakten skrivs namnet ”Funum”, som betyder sumpmark. I handlingar från 1310-talet stavas namnet ”Fundbo”. Runstenar vittnar om att trakten kristnades redan under 1000-talet.

Kyrkan uppfördes i romansk stil under slutet av 1100-talet med långhus, smalt kor och avslutande absid. Kyrkklockorna var placerade i ett litet torn på taket. Kyrkan placerades på mark som tillhört Hallkved. Vissa uppgifter, såsom utformningen med ett klocktorn på taket i stället för klockstapel, talar för att kyrkan uppfördes som patronatkyrka och troligtvis knuten till någon storman på Hallkved. Kyrkan placerades i en strategisk viktig skiljepunkt i dåtidens kommunikationsnät. Här utgick färdvägarna mot norr över Funbosjön, västerut utmed Lillån och söderut utmed Funboån.

Under inflytande från domkyrkobygget i Uppsala ombyggdes kyrkan på 1300-talet. Då förhöjdes långhusväggarna och taket erhöll ett invändigt trävalv med den då allt valigare treklöverformen, allt i gotisk anda. Under 1400-talet tillkom sakristian och trävalvet ersattes med ett tegelvalv. Interiören dekorerades med kalkmålningar till vilka Peder Målares namn har knutits. De stora fönstren togs upp på 1700-talet (bild 2).

På en karta från 1641 syns kyrkan ligga omgärdad av en bogårsmur med två eller tre stigluckor (åt norr, väster och söder). Strax norr om kyrkogårdsmuren ligger klockarbostället. Söder om kyrkan ligger Broby hårdvallsäng. På andra sidan Funboån har Hallkved ängsmarker. Klockarbostället har även ett skifte längre österut, insprängt mellan Sunbos och Brobys ägor. Landsvägen från Uppsala mot Almunge och Roslagen går strax norr om kyrkan och vidare med broförbindelse över Funboån in över Hallkveds ägor (bild 3).

Nuvarande klockstapel uppfördes under senare delen av 1600-talet. Den placerades norr om landsvägen på ett högt parti, vilket var fördelaktigt med tanke på dess funktion (bild 4). Sedan det gamla klocktornet tagits ned från kyrkan uppsattes de smidda järnkorsen som fortfarande är en viktig del av dess karaktär.

En karta från 1782 visar kyrkogården, klockstapeln, klockarbostället samt sockenstugan utmed vägen. Sockenstugan av sten byggdes på 1770-talet. Förutom socken- och kyrkostämmor har där varit fattigstuga ända till 1916. 1920 inrättades kommunalrum i stugan. Vidare har byggnaden inrymt skolsal och församlingsverksamhet (bild 5). På karta finns även ett mindre hus markerat där skolan ligger i dag. Vid östra brofästet ligger en mjölkvarn strax söder om bron. Ett bostadshus är markerat strax norr om vägen. Kvarnen ska ha tagit ur bruk omkring 1850. Bakom klockstapeln ligger Sunby hage, tillhörande Sunby säteri gårds ägor. Söder om kyrkan ligger Broby äng. (kallas på dagens ek karta Karberga). Ängmarken sydost om kyrkan kallas "Kyrkovallen". Funbo prästgård ligger inte i kyrkomiljön utan några kilometer norr om kyrkan. Mangården om- eller nybyggdes på 1760-talet, senare ombyggd i etapper.

Den mycket vackra stenvälsbron med tre slagna brospann byggdes 1819 (bild 6). Tidigare fanns där en träbro. Vägbroar hade under lång tid byggts av trä, så även i Funbo. På 1700-talet blev det allt vanligare att bygga stenvälsbroar. År 1752 kom en kunglig förordning som innebar att broar på allmän väg skulle byggas av sten. Projektering av större brobyggnad skulle granskas av Kungl. Maj:t. Från 1700-talets senare del till slutet av 1800-talet var stenvälsbron den vanligaste landsvägsbron i Sverige (kilad och välv i kallmur av gnejs eller granit). De byggdes av kunniga stenarbetare från trakten eller genom arbetsvandrande dalkarlar.

Klockarbostället fick en ny manbyggnad av timmer på 1820-talet. Den har även inrymt bostad för barnmorska, skolsal, samt matbespisning för skolbarnen. Den används idag som lokal för kyrkans barnverksamhet. Klockarladugården nere vid ån är numera hembygdsmuseum (bild 7). En "skolstuga" fanns sedan länge vid kyrkan. Efter beslut i kyrkostämman 1872 och 1873 byggdes en ny skola med bostad för lärarinnan i övre våningen. Skolan togs i bruk 1876. Gamla skolhuset såldes på auktion till Baron Feifs på Kasby. 1878 rengjordes och planerades gamla skoltomten. Skolan byggdes till 1919, på 1990-talet och ytterligare en gång på 2000-talet (bild 8). 1922 beslut att som nödhjälpsarbete uppsätta 30 stenstolpar och staket vid kyrkskolan mot allmänna vägen.

I det öppna landskapet söder om kyrkan drogs på 1870-talet Lännabanan fram och en hållplats anlades där järnvägen korsade vägen söderut mot bl a Marielund (bild 9).

Under 1890-talet genomgick kyrkan en pietetsfull restaurering under ledning av arkitekten F. Falkenberg. I samband med denna togs valvmålningarna fram efter att länge ha varit överkalkade. Då togs även den forna ingången genom vapenhuset upp på nytt. 2004 genomgick kyrkan en restaurering under ledning av arkitekt Uno Söderberg. Kyrkogården har utvidgas under olika skeden t ex på 1890-talet, 1920-talet och 1950-talet.

1911 genomfördes avstyckningar på Hallkveds marker öster om Funboån (Långlöt). Därefter började stadsbor uppföra sommarvillor i backarna (bild 10). Vidare anlades några mindre jordbruk i området. Även i skogsområdet bakom klockstapeln (Klockhammaren) har några avstyckning genomförts under 1900-talet. Under 1900-talets senare hälft har landsvägen rätats ut och dragits fram över gamla Broby äng och kyrkvallen. 1994 byggdes ett församlingshem

(invid kyrkogårdsmuren) med samlingssalar, arbetsrum m.m, (bild 11). De gamla kyrkstallet är rivet och ersatte med en ny byggnad i samma stil 2001. Denna fungerar idag som vagnshall för kyrkogårdsmaskiner och rum för kyrkvaktmästaren (bild 12). Nyligen invigdes en nybyggd förskola nordväst om kyrkomiljön (bild 13).

Kulturhistoriska värden

Kyrkomiljön är tämligen väl bevarad. Kyrkan och intilliggande väg i kombination med det öppna jordbrukslandskapet, ån och sjön speglar till stor del medeltid. Kyrkans olika byggnadsvolymer är harmonisk tillförda den ursprungliga byggnadskroppen och vitputsade. Smidesdetaljerna på taket förstärker ytterligare byggnadens karaktär. Även klockarboställets placering är av mycket hög ålder, då den finns markerad på en karta från 1641. Den nuvarande byggnaden är från 1820-talet. Den på samma karta markerade bogårdsmuren med sina stigluckor har tagits ned och ersatta av en lägre stenmur som idag omgärdar kyrkan och ger miljön karaktär (bild 14). Klockstapeln är strategisk placerat för att sprida sina budskap runt om i socknen. Sockenstugan/fattigstugan och skolan är andra typiska byggnader i en kyrkomiljö med ambitioner att fungera som en centralort i bygden.

Varför byggdes kyrkan just på denna plats? Givetvis är det omöjligt att med säkerhet svara på den frågan men vissa faktorer ska här ändå beröras. Närheten till den troliga byggherren på Hallkved var en viktig förutsättning. Platsen var även strategisk ur kommunikationssynvinkel där vägen och ån kan ha spelat roll. Tillfrusna sjöar, våtmarker m.m fungerade som goda vintervägar. Kyrkan ligger på ett utskjutande höjdparti som sedan sluttar ner mot Funboån (bild 15). Denna placering ger kyrkan ett dominerande läge i landskapet. Byggnaden blir väl synlig från flera håll (bild 16-17). Dessutom ger placeringen i sig utblickar som säkert också uppskattades av byggherren (bild 18-19). Platsen/marken är även väl vald för att klara en stor stenbyggnad utan att erhålla sättningar. Placeringen av koret i öster var en förutsättning. Bogårdsmuren med sina stigluckor kunde vara av betydelse vid orostider i bygden. Kan vi genom analys av dessa faktorer vara på väg att närma oss en 800 år gammal planeringsidé för området så bör dessa faktorer uppmärksammas i ambitionen att bevara miljöns kulturhistoriska värden.

Riktlinjer

Placering och utformning av ny bebyggelse

Med anledning av områdets kulturhistoriska värden ska ny bebyggelse prövas restriktivt. Följande ska beaktas vid byggnaders placering och utformning

- Ny bebyggelse ska placeras så att den ansluter till det närliggande bebyggelsemönstret eller planeras i lägen som liknar de traditionella tomtplatserna. Större schaktningsarbeten och terrasseringsarbeten ska undvikas
- Vid prövning av ny bebyggelse ska kvalitativa siktlinjer/sektorer rörande upplevelsen av såväl kyrkomiljön som det omgivande landskapet analyseras och beaktas
- Ny bebyggelse ska utformas med särskild hänsyn till områdets egenart
- Ändringar av byggnader får inte förvanska dess karaktär eller anpassning till omgivningen

Bygglovplikt

Förutom den generella lovpliken har Funbo kyrkomiljöi nu gällande översiktsplanen betraktats som *samlad bebyggelse*. Det innebär att den generella lovplikten utökats till att även omfatta

- Mindre tillbyggnad av en och tvåbostadshus

Markanvändning

Böndernas månghundraåriga brukande av jorden har skapat det öppna kulturlandskap som är av stor betydelse för kulturmiljöns upplevelsevärden. Ett fortsatt brukande av jordbruksmarken är därför av största betydelse.

- Åtgärder får inte vidtas som försvårar eller negativt påverkar jordbrukets fortsatta drift i området.
- Trädplantering på åker-, hag- och ängsmark bör undvikas.

Källor och litteratur

- Lantmäteriet i Uppsala län: Kartor 1641, 1782 och 1909
- Bebyggelse i Rasbo och Vaka socken och delar av Danmarks socken. Kulturhistorisk bebyggelsehistorisk 1982, Upplandsmuseet.
- Glimtar ut Funbo gamla sockenprotokoll 1858 – 1958. Sammanställt av Arild Karlén
- Inventering av stenvalvsbroar i Uppsala kommun. Margareta Ohlsson. Uppsala kommun.
- Skolhus i Uppsala kommun. Kulturhistorisk inventering. Johan Dellbeck / Upplandsmuseet. Uppsala 2001

Bilaga 1 Flygfoto med gränslinje

Bilaga 2 Fotografier

Bilaga 3 Naturinventering

Bilaga 2

Bild 1. Runstenen vid kyrkan

Bild 2. Funbo kyrka

Bild 3. Funbo kyrka 1641

Bild 4. Klockstapeln

Bild 5. Fd sockenstugan

Bild 6. Stenvalvsbron

Bild 7. F d klockarbostället

Bild 8. Skolan

Bild 9. Lännanbanans järnväg

Bild 10. F d sommarvillor

Bild 11. Församlingshemmet

Bild 12. "Nya" kyrkstallet

Bild 13. Nya förskolan

Bild 14. Kyrkomiljö i landskapet

Bild 15. Kyrkan placerad på ett utskjutande höjddparti som sluttar ner mot Funboån.

Bild 16-17 Kyrkan i landskapet

Bild 18-19. Vyer från kyrkogården mot omgivande landskap

Bilaga 3

Ur naturinventering / Källa: Uppsala kommuns hemsida.

Funboån kring Funbo kyrka

[Visa på karta](#)

Funboån är i början av sitt lopp ur sjön grund och forsar fram mellan stenar. Den är öppen hela vintern och ett säkert tillhåll för strömstare. Under sommarhalvåret står däremot vattenfladdermusen för insektsjagandet. Den boar säkert i något krypin i den vackra trespannsbron över ån. Det finns också gott om jungfrusländor. Ån är här omgiven av ett smalt vassbälte och omkring detta gammal vall och åkermark. Norr om bron finns en tunn bård av vass-starr (*Carex acuta*) och svärdsilja och innanför detta en smal remsa högröfuktäng.

Efter bron får ån ett lugnare lopp och högväxta vattenväxter t.ex. svalting, vattenmärke och vass-starr, står så tätt att ån är praktiskt taget oframkomlig. Ån inramas av stora knäckeplar som lutar mot vattnet. Kring bron finns i dag en ädellövdunge dominerad av ask, med rik återväxt av ask, alm, lönn och hägg. Söder om bron sträcker sig åkern ända fram till åbrinken. Området är närområde för Funbo skola (objekt ALM1).

På foton från 1913 (Schagerström, Upplandsmuséet) kan man se att landskapet kring ån var betydligt öppnare än det är i dag (1995). Ädellövdungarna saknades. Vallen norr om bron var betad strandäng och skogsbrynen låg betydligt längre bort från ån än de gör idag.

[Föregående område](#) - [Nästa område](#)

Mer information

Om du vill ha mer information eller köpa hela sockenrapporter till självkostnadspris kontakta Leif Andersson på Fritids- och naturkontoret.

Telefon: 018 - 727 40 00

E-post: leif.a.andersson@uppsala.se

-----Intern uppgifter (Syns ej på Internet)-----

Beteckning

FUN001

Karaktäristik

Attraktiv forsmiljö öster och nordost om Funbo kyrka, med förekomst av strömstare vintertid.

Bedömning

Området kring Funboåns övre del, inklusive den gamla landsvägsbron, är ett mycket vackert och stämningsfullt område, som dessutom hyser stora naturvärden, såväl zoologiskt som hydrologiskt. Ån är i stort sett orörd av grävning och andra åtgärder och den gamla stenbron utgör en integrerad del av miljön. Objektet har sedan 1913 växt igen betydligt. De värden som möjligen fanns i det öppna landskapet; hävdgynnade arter och arter beroende av solitära träd, är i dag troligen borta. Dock finns det värde i att fortsätta hålla vissa marker öppna då det ger ett vackert och omväxlande landskap och fina bryn, vilka är värdefulla för många djur och växter.

Skötselförslag

I området mellan Funbosjön och ned till nya landsvägsbron får inga som helst grävnings- eller schaktningsarbeten ske. Inte heller får ån dämmas upp. Om man vill behålla de öppna markerna norr om ån öppna krävs det att de hävdas. Om hävd inte kan ske (FUN 3 och FUN 8 bör prioriteras) är det viktigt att objektet får växa igen naturligt och inte trädplanteras. Ädellövdungarna bör undantas från skogsbruk.

Skydd

Fältinventering

TF/BB, (HGW, SE) 1986,

Fältkontroll

KV 950614

Irflygbildstolkning

Litteratur

ByV.4 -84, objekt U26 ESKO -94, objekt 309 ISN -89, objekt ALM:1 KULT -89, objekt U26 LNVP -87, del av objekt 80.163 NVI -68, del av objekt 112 Ahlberg 1961, sid. 222-225 Beskow & Rasmusson 1963 Hofvendahl 1966 Lohammar 1938 Nilsson 1962 Syrén & Åse 1987, sid 161 Wallsten & Blomqvist 1982 Wallström 1981 Willén 1954